

DOI: 10.7251/GFP1303035B

UDC: 347.447.5

Originalni naučni rad

Datum prijema rada:
30. maj 2013.Datum prihvatanja
rada:
27. jun 2013.

Ugovaranje odgovornosti za štetu - proširenje, ograničenje i isključenje

Prof. dr
Ilija Babić
redovni profesor,
Fakultet za evropske
pravno-političke
studije u Novom
Sadu, Univerzitet
„Singidunum“

Sažetak: Ugovorne strane se mogu sporazumeti da dužnik, u slučaju povrede ugovora ili druge obligacije, odgovara i za onu štetu koja nije predviđena dispozitivnim odredbama ZOO – ugovorno proširenje odgovornosti za štetu. Ugovorno ograničenje ili isključenje odgovornosti za ugovornu štetu, sprečava se nastanak obaveze naknade buduće štete. U radu autor ove institute podrobnije izlaže, kritički i sintetički analizira te predlaže moguća rešenja nejasnih pravnih situacija.

Ključne reči: ugovorna odgovornost; proširenje odgovornosti; ograničenje odgovornosti; isključenje odgovornosti; građanska odgovornost za štetu.

UVOD

Dužnik odgovara poveriocu za štetu koja mu je prozrokovana ako ne ispuni obligaciju savesno i u svemu kako ona glasi. Najčešće dužnik povređuje ugovor zbog čega je celokupna odgovornost za štetu zbog povrede bilo koje obligacije nazvana ugovorna odgovornost za štetu.¹

Ugovorna odgovornost dužnika za štetu nastaje ako su se kumulativno stekle sledeće činjenice: 1. ako između pove-

¹ Medić D., *Raprave iz građanskog i poslovnog prava*, Fakultet pravnih nauka, Panevropski univerzitet APEIRON, Banja Luka i Udruženje pravnika Republike Srpske, Banja Luka 2007, str. 195.

rioca i dužnika već postoji obligacioni odnos, 2. da dužnik nije ispunio obavezu ili je zadocnio sa njenim ispunjenjem, 3. da je zbog neispunjenja ili zadocnjenja u ispunjenju obaveze dužnika poverilac pretrpeo štetu, 4. da ne postoje okolnosti koje oslobađaju dužnika od odgovornosti za štetu (član 263. ZOO).²

Na naknadu ugovorne štete primenjuju se odredbe ZOO koje regulišu naknada vanugovorne štete (član 269. ZOO). U skladu sa ovom odredbom, sud će, uzimajući u obzir i okolnosti koje su nastupile posle prouzrokovanja štete, dosuditi potpunu naknadu ugovorne štete poveriocu. Potpuna naknada štete je iznos koji je potreban da se materijalna situacija poverioca dovede u ono stanje u kome bi se nalazila da nije bilo štetne radnje (član 190. ZOO).

Obligaciono pravo zasnovano je na načelu autonomije volje – mogućnosti strana u obligacionom odnosu da svoje odnose urede po svojoj volji. Ova sloboda ugovornih strana ograničena je prinudnim propisima, javnim poretkom i dobrimo običajima (član 10. ZOO). Vanugovorna odgovornost za štetu regulisana je pretežno imperativnim odredbama ZOO. Unapred se ne zna između kojih lica šteta može nastati tako da je po prirodi ove štete isključena mogućnost zaključenja ugovora o njenom proširenju, ograničenju ili isključenju. Smatra se, osim toga, da bi bilo nemoralno jednostrano isključiti buduću vanugovornu obavezu naknade štete od strane onog koji bi mogao da učini građanski delikt.³ Kada je vanugovorna šteta već nastala dispozitivne norme dopuštaju da poverilac i dužnik ugovorom regulišu promenu ili prestanak ovog obligacionog odnosa.⁴

Pitanje je da li ugovorne strane, u skladu sa načelom autonomije volje, mogu svojom voljom ugovornu odgovornost za štetu regulisati drugačije od pravila iz člana 190. ZOO - potpune naknade štete? Odgovor je potvrđan – strane iz obligacionog odnosa mogu svojim sporazumom urediti ugovornu odgovornost za štetu suprotno dopunsko dispozitivnim odredbama ZOO. Nasuprot tome, buduća vanugovorna obaveza naknade štete ne može se ugovorom isključiti ili ograničiti. Takav ugovor ili odredbe u ugovoru bile bi ništave.⁵

POJAM PROŠIRENJA, OGRANIČENJA ILI ISKLJUČENJA ODGOVORNOSTI ZA ŠTETU

Sporazum kojim se na drugačiji način, od dopunsko dispozitivnih odredaba ZOO, reguliše ugovorna odgovornost za štetu zaključuju potencijalni dužnik i potencijalni poverilac naknade štete.⁶ Ugovorne strane se mogu sporazumeti da

² Pojedini pravni pisci navode sledeće pretpostavke odgovornosti za ugovornu štetu: 1. postojanje ugovora ili druge pravno-poslovne veze, 2. neispunjenje ili delimično neispunjenje dužnikove obaveze, 3. šteta nanesena poveriocu, 4. postojanje uzročne veze i 5. postojanje protivpravnosti, odnosno nepostojanje neke od okolnosti koja dopušta oslobađanje dužnika od odgovornosti - Crnić I., *Odštetno pravo I dio*, Zgombić i Pertneri, Zagreb 2008, str. 421.

³ Cigoj S., *Građanska odgovornost, odrednica u Enciklopediji imovinskoj prava i prava udruženog rada, tom prvi*, NIU „Službeni list SFRJ“, Beograd 2012, str. 452.

⁴ Klarić P, Vedriš M., *Građansko pravo*, Narodne novine, Zagreb 2009, str. 606.

⁵ Cigoj S., *isto*.

⁶ Radišić J., *Imovinska odgovornost i njen doseg*, Institut društvenih nauka, Centar za pravna i politikološka istraživanja, Beograd 1979, str. 131

dužnik, u slučaju povrede ugovora ili druge obligacije, odgovara i za onu štetu koja nije predviđena dispozitivnim odredbama ZOO – ugovorno proširenje odgovornosti za štetu. One mogu postići sporazum kojim se određuje najviši iznos naknade štete (tj. da se odgovornost dužnika naknade štete ograniči na taj iznos, iako je poverilac pretrpeo štetu u većem iznosu) ili da se obaveza naknade štete dužnika svodi na pojedine vidove štete ili da se ne primenjuje zakonska pretpostavka o odgovornosti dužnika za štetu itd. Osim toga, ugovorne strane mogu ugovoriti da isključe odgovornost dužnika do izvesne mere odnosno za pojedine vidove štete.

RAZGRANIČENJE

Sporazum o proširenju, ograničenju ili isključenju odgovornosti za ugovornu štetu sličan je pristanku oštećenika i otpuštanju duga.

Otpuštanje duga je jedan od načina prestanka obligacije na osnovu sporazuma poverioca i dužnika da obaveza prestane iako nije ispunjena. Otpuštanje duga ne nastaje ako poverilac izjavi dužniku da neće tražiti njeno ispunjenje ako se dužnik sa time ne saglasi (npr. dužnik može imati interesa da dug ispuni zbog toga što je dug već zastareo ili je ugovor iz koga poverilac otpušta dug ništav, ili bi za dužnika oproštaj duga predstavljao povredu njegovog ugleda). Može se, prema tome otpustiti potraživanje koje je prema određenom dužniku nastalo.⁷ Suprotno tome, sporazum o proširenju, ograničenju ili isključenju ugovorne odgovornosti za štetu ima za predmet obligaciju (obavezu naknade štete) koja eventualno može nastati (u budućnosti). Ako su ugovorne strane, posle nastanka ugovorne štete zaključile ugovor na osnovu koga dužnik nije dužan da naknadi prouzrokovanu štetu u celini ili delimično, nastao je ugovor o otpuštanju duga.⁸

Pristanak oštećenika je sporazum dve strane kojom jedna strana dozvoljava drugoj preduzimanje neke radnje (neradnje), koja nije zakonom zabranjena, na svoju štetu (vid. član 163. ZOO). U skladu sa načelom *valenti non fit iniuria* pristanak oštećenog na štetu isključuje i protivpravnost radnje (neradnje) i štete.⁹ Pristanak oštećenog je sporazum kojim se oštećeni – poverilac obavezuje dužniku štete da neće zahtevati naknadu štete koja je nastala preduzimanjem određene radnje (neradnje). U sporazumu kojim se proširuje, ograničava ili isključuje odgovornost za štetu takva saglasnost se ne postiže. Dužnik koji ne ispuni obligaciju ili zadocni sa njenim ispunjenjem, iako je zaključio ugovor o proširenju, ograničenju ili isključenju odgovornosti za ugovornu štetu, izvršava protivpravnu radnju.¹⁰

⁷ Sporazum o otpuštanju duga je neformalan. Stoga se usmenim sporazumom može otpustiti dug iz pravnog posla za koga je propisana obavezna pisana forma (npr. ugovora o građenju - član 630. stav 2. ZOO). Vraćanje zaloge i odricanje od drugih sredstava kojim je bilo obezbeđeno ispunjenje obaveze, ne znači odricanje poverioca od prava da traži ispunjenje (vid: čl. 344 i 345. ZOO) – vid: Babić I. *Obligaciono pravo – opšti deo*, Fakultet za evropske pravno-političke studije i Službeni glasnik, Beograd 2009, str. 317.

⁸ Perović S., Stojanović D., *Komentar Zakona o obligacionim odnosima, knjiga prva*, Kulturni centar Gornji Milanovac, Pravni fakultet Kragujevac, 1980, str. 765.

⁹ Vid: Blagojević T. B., Krulj V., *Komentar Zakona o obligacionim odnosima, tom I*, Savremena administracija, Beograd 1980, str. 463.

¹⁰ Радишић Ј., н. д., стр. 132.

POJAM I PRIRODA UGOVORA

Ugovor (sporazum) o proširenju, ograničenju ili isključenju odgovornosti za štetu često čini sastavni deo drugog samostalnog ugovora između istih ugovornih strana. U tom slučaju strane u ugovor unose jednu ili više odredaba (klauzula) o proširenju, ograničenju ili isključenju odgovornosti za ugovornu štetu. Ove odredbe su, stoga ugovornog karaktera i ne mogu biti unesene u ugovor bez prethodne saglasnosti ugovornih strana.¹¹

Poverilac i dužnik iz nekog postojećeg osnovnog obligacionog odnosa mogu naknadno zaključiti ugovor o proširenju, ograničenju ili isključenju odgovornosti za štetu. Uobičajeno je da se postojeći osnovni ugovor dopunjava odredbama koji regulišu proširenje, ograničenje ili isključenje odgovornosti za štetu (koja može nastati u budućnosti) u vidu aneksa (dodatka) osnovnom ugovoru.¹²

Ugovorne strane mogu zaključiti i poseban ugovor kojim regulišu pitanja proširenja, isključenja ili ograničenja odgovornosti za štetu – „čisti sporazum o isključenju odgovornosti“¹³. Ovaj ugovor je samostalan ugovor i odvojen od osnovnog ugovora. Povredom osnovnog ugovora nastala bi ugovorna šteta koja je odvojenim ugovorom proširuje, ograničava ili isključuje.

Ugovorom se može ograničiti ili isključiti sopstvena ali i tuđa odgovornost za ugovornu štetu. Jedna strana može sa drugom postići sporazum kojim se ograničava ili isključuje odgovornost trećeg lica za štetu koja može biti pro-uzrokovana drugoj strani.¹⁴ U ovom slučaju nastaje ugovor u korist trećeg. Treći, međutim, ne mora prihvatiti ovaj ugovor. Sve dok treći ne izjavi da prihvata ugovor o ograničenju ili isključenju njegove odgovornosti, ugovarač koristi za trećeg može ga opozvati ili izmeniti (član 150. stav 1. ZOO).

Sporazum dve strane ne može obavezati treće lice kojim bi se njegova odgovornost proširila i na pravnu situaciju za koju on ne odgovara. Ugovor stvara prava i obaveze za ugovorne strane. Dopušteno je ugovoriti pravo u korist trećeg, ako treće lice izjavi da to prihvata, ali se trećem licu ne mogu namatnuti i obaveze (čl. 148. i 153. stav 1. ZOO). Proširenje odgovornosti se, prema tome, nastaje samo ugovorom poverioca i dužnika i može teretiti samo dužnika a ne i treće lica.

Sporna je pravna priroda ugovora o ograničenju ili isključenju odgovornosti za štetu. Ističu se dva mišljenja. Po jednom mišljenju sporazum o ograničenju ili isključenju odgovornosti predstavlja raspolaganje potraživanjem koje će nastati u budućnosti, dok po drugom mišljenju ovim sporazumom se sprečava nastanak potraživanja.¹⁵ Ako se prihvati prvo mišljenje, ugovor o ograničenju ili isključenju odgovornosti zaključuje se, ustvari, pod uslovom (da nastane). Ukoliko ugovorna šteta

¹¹ Perović S., Stojanović D., *n. d.*, str. 763.

¹² O aneksu ugovora vid: Babić I., *Leksikon obligacionog prava*, Službeni glasnik, Beograd 2008, str. 24.

¹³ Radišić J., *isto*.

¹⁴ Vid. čl. 148 – 153. ZOO.

¹⁵ Radišić J., *n. d.*, str. 132. i 133.

nastane ugovor o ograničenju ili isključenju odgovornosti proizvodi dejstva raspolaganja tim potraživanjem. Suprotno ovoj pravnoj konstrukciji, uverljivije jeste drugo mišljenje - ugovorom o ograničenju ili isključenju odgovornosti za ugovornu štetu, sprečava se nastanak obaveze naknade buduće štete.

FORMA UGOVORA

Ugovor o proširenju, isključenju ili ograničenju odgovornosti podleže načelu konsensualizma i neformalnosti. Pravilo je da zakonom propisana forma ili ugovorena forma koja je uslov punovažnosti ugovora obavezuje ugovorne strane pod pretnjom ništavosti (čl. 67. stav 1, čl. 69. stav 1. i čl. 70. ZOO). Sve docnije izmene i dopune ugovora (ili druge obligacije), za koji je zakon propisao formu, a ona je bitan uslov njegove punovažnosti, moraju biti učinjene u toj formi. Sporazum o proširenju, ograničenju ili isključenju obaveze naknade ugovorne štete ne može se uvrstiti u sporedne tačke ugovora. Stoga se na docnije usmene pogodbe ne mogu primeniti odredbe člana 67. stav 3. ZOO - o punovažnosti docnijih usmenih dopuna o sporednim tačkama o kojima u ugovoru koji je formalan po zakonu ništa nije rečeno. Punovažne su, međutim, docnije usmene pogodbe kojima se smanjuju ili olakšavaju obaveze jedne ili druge strane, ako je zakonska forma propisana samo u interesu ugovornih strana (član 67. stav 4. ZOO). Tako je punovažan docniji usmeni sporazum ugovornih strana o isključenju ili ograničenju odgovornosti za ugovornu štetu koja može nastupiti. Suprotno tome, docniji ugovor o proširenju odgovornosti dužnika za ugovornu štetu mora biti zaključen u zakonskoj formi koja je propisana za osnovni ugovor ili drugu obligaciju, jer se njime ne smanjuju niti olakšavaju obaveze jedne ili druge strane.

Kada je ugovorena forma bitan uslov punovažnosti ugovora, on može biti raskinut, dopunjen ili na drugi način izmenjen i neformalnim sporazumom (član 69. ZOO). Punovažan je, shodno tome, docniji usmeni sporazum ugovornih strana o proširenju, ograničenju ili isključenju ugovorne odgovornosti za štetu.

Ugovor o proširenju, isključenju ili ograničenju odgovornosti dužnika za ugovornu štetu je izuzetno rezultat pregovaranja ugovornih strana. Dužnik eventualne štete je, po pravilu, ekonomski jača strana koja unapred priprema adhezione ugovore odnosno opšte uslove ugovora.¹⁶ Ugovori ili klauzule o proširenju, isključenju ili ograničenju odgovornosti koje nameće jedna ugovorna strana drugoj proizvodi dejstvo ako je saopštena jasno i nedvosmislena. Nejasna i dvosmislena izjava tumači se na štetu dužnika (*In dubio contra proferentem*) - onog koji je tu izjavu dao.¹⁷ Ovu izjavu, osim toga, mora saznati i prihvatiti poverilac. Stoga se adhezioni ugovori ili opšti uslovi moraju se objaviti na uobičajeni način i obavezuju ugovornu stranu ako su joj bili poznati ili morali biti poznati u času zaključenja ugovora (član 142. st. st. 2. i 3. ZOO).

¹⁶ O adhezionim i opštim uslovima vid: Babić I.; n. d., str. 78; Blagojević B. T., *Ugovori po pristanku*, Privrednik, Beograd 1934, str. 27 - 47; Vilus J., *Opšti uslovi formularnih ugovora*, Savremena administracija, Beograd 1976, str. 13 - 33.

¹⁷ Радишић Ј., н. д., стр. 133.

UGOVOR O PROŠIRENJU ODGOVORNOSTI

Ugovorom se može odgovornost dužnika proširiti i na pravne situacije za koje on inače ne bi odgovarao (član 264. stav 1. ZOO).¹⁸ Odredbama člana 263. ZOO propisano je da se dužnik oslobađa odgovornosti za štetu ako dokaže da nije mogao da ispuni svoju obavezu, odnosno da je zakasnio sa ispunjenjem obaveze zbog okolnosti nastalih posle zaključenja ugovora koje nije mogao sprečiti, otkloniti ili izbeći. Nije potrebno da nastupi viša sila da bi bila osnov za oslobađanje dužnika od odgovornosti za štetu. Dovoljno je da određeni dužnik nije mogao da ispuni svoju obavezu zbog okolnosti koje nije mogao sprečiti, otkloniti ili izbeći.¹⁹ Ove okolnosti su objektivnog karaktera – nastale su protiv volje dužnika i njegovog ponašanja.²⁰ Ponašanje i pažnja dužnika se, zbog toga, poredi sa pažnjom dobrog domaćina ili dobrog privrednika (član 18. stav 1. ZOO). Ukoliko se dužnik, posle zaključenja ugovora, nije ponašao kao dobar domaćin ili dobar privrednik neće se osloboditi odgovornosti za štetu. Dužnik će se osloboditi obaveze naknade ugovorne štete ako postoji bilo koja od navedenih objektivnih okolnosti koje nije mogao sprečiti, otkloniti ili izbeći. Postojanje okolnosti zbog kojih nije ispunio svoju obavezu ili je zadocnio u njihovom ispunjenju dokazuje dužnik.²¹

Ugovorom o proširenju odgovornosti dužnik se može obavezati da odgovara za višu silu ili slučaj ili da odgovara i za one okolnosti koje nije mogao sprečiti, otkloniti ili izbeći (član 263. ZOO). Tako, komisionar odgovara za izbor zamenika u obavljanju svog posla. On svoju odgovornost, međutim, može proširiti i obavezati se komitentu da će odgovarati i za ispunjenje obaveze svog saugovarača (komision delkredere) – čl. 781 i čl. 772, a u vezi sa članom 753. stav 3. ZOO. U slučaju da dužnik ipak nije ispunio svoju obavezu iz proširene odgovornosti ili je zadocnio sa njenim ispunjenjem, odgovara poveriocu za štetu koju mu je prouzrokovao.

Ugovorne odredbe o proširenoj odgovornosti dužnika punovažne su ako nisu suprotne načelu savесnosti i poštenja (član 164. stav 2. ZOO). Strane su, naime, u zasnivanju obligacionih odnosa i ostvarivanju prava i obaveza iz tih odnosa dužne da se pridržavaju načela savесnosti i poštenja (član 12. ZOO). Načelo savесnosti i poštenja je pravni standard koji obavezuje strane da ga poštuju u zasnivanju obligacionih odnosa i ostvarivanju prava i obaveza iz tih odnosa. Ovo načelo, izraženo u članu

12. ZOO, je imperativne prirode te se mora poštovati u svakom obligacionom odnosu.

¹⁸ Tako je Vrhovni sud Federacije BiH, u odluci Pž 275/97 od 23. 12. 1997, polazeći od člana 264. ZOO, zauzeo sledeći stav: „Zakupac ne odgovara za propast zakupljene stvari, ako stvar nije upotrebljavao protivno ugovoru i namjeni stvari, te ako je postupao sa pažnjom dobrog privrednika, ukoliko ugovorom nije proširena njegova odgovornost“ - Stanišić S., *Objektivna odgovornost za štetu*, Panevropski univerzitet „Apeiron“ u Banja Luci, Banja Luka 2012, str. 603. i 604.

¹⁹ Takav stav je usvojen i u sudskoj praksi: „Odredbom čl. 263. ZOO prihvaćen je subjektivni kriterij oslobađajućih okolnosti koje dužnik nije mogao spriječiti, otkloniti ili izbjeći, te da su nastale nakon sklapanja ugovora“ (odluka Vrhovnog suda Hrvatske II Rev 96/86 od 6. 11. 1988, Stanišić S., n. d., str. 601.

²⁰ Ovaj stav je izražen i u starijoj sudskoj praksi: „Nemogućnost ispunjenja obaveze, odnosno nemogućnost ispunjenja obaveze u roku, mora biti posljedica okolnosti nastalih poslije sklapanja ugovora, koje su nastupile mimo volje dužnika i njegovog ponašanja. One mogu biti vanjskog podrijetla kao npr. poplava - član 263. ZOO“ (odluka Vrhovnog suda Hrvatske Rev 1654/80 od 27. 11. 1980, Stanišić S., n. d., strana 501)

²¹ Perović S., Stojanović D., n. d. str. 762.

O kršenju načela, koje ima za posledicu ništavost pravnog posla, sud vodi računa po službenoj dužnosti. Poštujući ovo načelo i odnose poverenja, strana u obligacionom odnosu mora uzeti u obzir interese druge strane, i nastojati da sve sporove rešava usaglašavanjem, posredovanjem ili na drugi miran način (član 19. ZOO).

OGRANIČENJE I ISKLJUČENJE ODGOVORNOSTI

Pojam. Granice isključenja i ograničenja

Strane su u obligacionom odnosu su slobodne da svoje odnose urede po svojoj volji. Ova autonomija volje ugovornih strana ograničena je prinudnim propisima, javnim poretkom i dobrim običajima (član 10. ZOO). U okviru dozvoljenih granica poverilac i dužnik iz bilo kog obligacionog odnosa (a to je u pravnom životu najčešće ugovor) mogu odgovornost za buduću štetu koja iz njega docnije može proizaći ograničiti ili isključiti. Pored opšteg ograničenja kojim su podvrgnuti poverilac i dužnik prilikom ugovaranja ograničenja i isključenja odgovornosti, važe i posebna ograničenja propisana u članu 265. ZOO.

Ugovor kojim se odgovornost dužnika za ugovornu štetu isključuje ili ograničava proizvodi dejstva ako je zaključen pre nego što je nastala šteta koju ugovor ima u vidu. Sporazum o ograničenju ili isključenju odgovornosti za štetu ugovorne strane najčešće unose u osnovni ugovor. Ove odredbe nazivaju se egzoneracione klauzule.

²² Zakon o obligacionim odnosima zabranjuje sporazum kojim bi se potpuno isključila odgovornost dužnika za ugovornu štetu. Dopušteno je isključenje i ograničenje odgovornosti dužnika za ugovornu štetu do izvesne mere.²³ Suprotno tome, član 163. ZOO dozvoljava da strane postignu sporazum o potpunom isključenju deliktne odgovornosti za štetu – jedna strana može dozvoliti drugoj da joj prouzrokuje štetu i da za to uopšte ne odgovara (izuzev ako je dala pristanak da joj se učini šteta radnjom koja je zakonom zabranjena- npr. inkriminisana Krivičnim zakonikom).

U pravnoj nauci se ističe da čovečije telo i život ne mogu biti uopšte predmet ugovora o isključenju i ograničenju ugovorne odgovornosti.²⁴ Telesni integritet fizičkog lica (i ostala prava ličnosti koja iz telesnog integriteta proističu) zaštićen je, uglavnom, imperativnim normama ustavnog prava, kaznenog prava i građanskog prava. Ipak, ako pojedine vidove prava ličnosti regulišu dispozitivne norme, načelno je dozvoljeno ugovorom isključiti ili ograničiti odgovornost za štetu koja bi nastala na pojedinim ličnim pravima.²⁵

Pojedina rešenja uporednog prava

Slična rešenja usvojena su u pojedinim velikim evropskim zakonima. Tako, Nemački građanski zakoni (NGZ)²⁶ određuje da se dužnik ne može unapred osloboditi

²² Isto, str. 765.

²³ Cigoj S., n. d., str. 452.

²⁴ Radišić J., n. d., str. 136 i 137; Cigoj S., n. d., str. 453.

²⁵ Vid: čl. 4 - 54. Zakona o transplantaciji ćelija i tkiva („Službeni glasnik RS“ br. 72/09) i čl. 4 - 47. Zakona o transplantaciji organa („Službeni glasnik RS“ br. 72/09).

²⁶ Nemački građanski zakonik donesen je 1896. godine.

diti odgovornosti zbog namere (član 276. stav 2. NGZ). Prema odredbama člana 277. NGZ onaj ko odgovara samo za pažnju, koja se primenjuje u vlastitim poslovima, „nije oslobođen odgovornosti za gubu nepažnju“. U tom smislu glasi i odredba člana 100. stav 1. Švajcarskog zakonika o obligacijama (ŠvZO)²⁷ : „Ništav je svaki sporazum koji ima za cilj da unapred oslobodi dužnika od odgovornosti koja bi ga pogađala u slučaju prevare ili krajnje nepažnje“. Član 1229. Italijanskog građanskog zakonika (IGZ)²⁸ propisuje: „Ništava je svaka pogodba, koja bi unapred isključivala ili ograničavala odgovornost dužnika za zlu nameru ili grubu nepažnju“.

Pojedini pravni pisci smaraju da se u paragraf 879. Opšteg austrijskog građanskog zakonika (OAGZ)²⁹ može uvrstiti i sporazum kojim se isključuje ugovorna odgovornost dužnika za štetu. Takav sporazum je ništav ako se „ogrešuje o neku zakonsku zabranu ili o blagonaravljje“.³⁰

Isključenje odgovornosti za štetu

Ako dužnik nije mogao da ispuni svoju obavezu usled više sile, on ne odgovara za štetu, s obzirom da je viša sila opšti razlog isključenja odgovornosti dužnika za štetu. Ugovorne strane mogu ugovoriti da dužnik ne odgovara za određene radnje i događaje koji predstavljaju slučaj. Tako, ugovorne strane mogu postići sporazum da dužnik ne odgovara zbog zadocnjenja u ispunjenju obaveze usled štrajka zaposlenih, požara ili kvara mašina. Odgovornost dužnika se može isključiti i dogovorom da će dužnik odgovarati samo ako je kriv za neispunjenje ili zadocnjenje u ispunjenju obaveze za određene povrede ugovora ili sve povrede ugovora.³¹

Član 265. stav 1. ZOO propisuje da se odgovornost dužnika za nameru ili krajnju nepažnju ne može unapred ugovorom isključiti. Ova pravna praznina se popunjava na način suprotan analogiji – na pravne situacije koje ova odredba ne obuhvata (a slične su su situacijama koje ona obuhvata) primenjuju se odredba koja joj je suprotna (*argumentum a contrario*). Tako tumačeći član 265. stav 1. ZOO proizlazi da se sporazumom strana može isključiti ugovorna odgovornost dužnika za običnu nepažnju (*culpa levis*), ali i za one slučajeve za koje dužnik odgovara po zakonu iako za to nije kriv.

Sporazum strana koji isključuje odgovornost dužnika za nameru ili krajnju nepažnju je ništav (član 103. stav 1. ZOO). U tom slučaju poverilac ima pravo na potpunu naknadu štete.³² Zainteresovana strana može tužbom zahtevati poništenje ugovorne odredbe o isključenju odgovornosti za običnu nepažnju, ako je takav spora-

²⁷ Švajcarski zakonik o obligacijama donesen je 1911, a stupio je na snagu 1. januara 1912. godine.

²⁸ Italijanski građanski zakonik donesen je 1942. godine.

²⁹ Opšti austrijski građanski zakonik donesen je 1811. godine.

³⁰ Vid: Cigoj S., n. d., str. 452; Rušnov A., Tumač Obćem austrijskom građanskom zakoniku, knjiga druga, Zagreb 1893, str. 328 i 329.

³¹ Perović S., *Komentar Zakona o obligacionim odnosima, knjiga prva*, Savremena administracija 1995. str. 604.

³² Isti stav je usvojen i u sudskoj praksi: „I onda kada je ugovorom predviđeno ograničenje obaveze dužnika za naknadu štete, vjerovnik ima pravo na potpunu naknadu ako je nemogućnost ispunjenja obaveze uzrokovana namjerno ili krajnjom nepažnjom dužnika“ (odluka Vrhovnog suda Hrvatske Rev 1097/88 od 22. 6. 1988, Pregled sudske prakse br. 46 i Stanišić S., n. d. str. 607).

zum proizašao iz monopolskog položaja dužnika ili uopšte iz neravnopravnog odnosa ugovornih strana (član 265. stav 2. ZOO).

Prema rešenju člana 100. st. 2 i 3. ŠvZO sudija može, po svojoj slobodnoj oceni, da proglasi ništavim odredbu ugovora koja bi unapred oslobodila dužnika svake odgovornosti u slučaju nehata, ako se poverilac, u trenutku kad se odrekao da goni dužnika, nalazio kod njega u službi, ili ako odgovornost proizlazi iz vršenja privredne delatnosti koju su vlasti odobrile. Ove odredbe, međutim, ne važe na ugovor o osiguranju.

Član 1229. stav 2. IGZ propisuje da je ništava i svaka prethodna odredba o oslobađanju ili ograničenju odgovornosti za slučajeve u kojima radnju dužnika ili njegovih pomoćnika predstavlja povredu obaveza utvrđenih javnim poretkom.

Za pojedine obligacione odnose ZOO je imperativnim normama propisao da nisu punovažne odredbe o isključenju ili ograničenju odgovornosti dužnika. Tako lice na koje pređe na osnovu ugovora neka imovinska celina fizičkog ili pravnog lica, ili jedan deo te celine, odgovara za dugove koji se odnose na tu celinu, odnosno njen deo, pored dotadašnjeg imaoaca i solidarno s njim, ali samo do vrednosti njene aktive. Ništava je i nema pravnog dejstva prema poveriocima odredba ugovora kojim bi se ova odgovornost isključivala ili ograničavala (član 452. ZOO).

Izvođač i projektant odgovaraju za nedostatak u izgradnji građevine i za zemljište i ta njihova odgovornost se ne može ugovorom isključiti ni ograničiti (član 644. ZOO). Takođe, član 727. ZOO propisuje da su ništave objave ugostitelja istaknute u prostorijama kojima se isključuje, ograničava ili uslovljava njegova odgovornost za stvari koje su gosti doneli. Ove odredbe se shodno primenjuju i na bolnice, garaže, kola za spavanje, organizovane kampove i sl.³³

Zakon o obligacionim odnosima za određene pravne odnose dopušta sporazumno ograničenje ili isključenje odgovornosti za ugovornu štetu u određenim granicama. Prodavac i kupac mogu sporazumom ograničiti ili sasvim isključiti prodavčevu odgovornost za materijalne nedostatke stvari. Ovaj sporazum je ništav ako je nedostatak bio poznat prodavcu, a on o njemu nije obavestio kupca, kao i kad je prodavac nametnuo tu odredbu koristeći svoj poseban monopolski položaj (član 486. st. 1. i 2. ZOO). Odgovornost prodavca za pravne nedostatke može se ugovorom ograničiti ili sasvim isključiti. Ove odredbe ugovora su ništave ako je u vreme zaključenja ugovora prodavcu bio poznat ili mu nije mogao ostati nepoznat neki nedostatak u njegovom pravu (član 513. ZOO). Takođe, odgovornost za materijalne nedostatke zakupljene stvari može biti ugovorom isključena ili ograničena samo u granicama određenim članom 576. stav 2. ZOO. U suprotnom takav ugovor je ništav.

Ograničenje odgovornosti za štetu

Odgovornost dužnika za štetu može se ugovorom ograničiti tako da se se odredi najviši iznos naknade do koga odgovara dužnik. Odredbe o ograničenju odgovornosti

³³ Vid: Babić I., *Ugovor o ugostiteljskoj ostavi*, Službeni list SR BiH, Sarajevo 1988, str. 117 – 121 i str. 152 – 180.

dužnika su punovažne ako ispunjavaju sledeće pretpostavke: 1. da iznos na koji je ograničena odgovornost dužnika nije u očiglednoj nesrazmeri sa štetom koja je docnije nastupila, 2. da dužnik nije štetu prouzrokovao namerno ili grubom nepažnjom i 3. da za određeni slučaj nije što drugo zakonom određeno (član 265. st. 3. i 4. ZOO).³⁴ Dužnik se, prema odredbama člana 263. ZOO, oslobađa odgovornosti za štetu ako dokaže da nije mogao da ispuni svoju obavezu, zbog okolnosti nastalih posle zaključenja ugovora koje nije mogao sprečiti, otkloniti ili izbeći. Ako se ugovor ispunjava sa više prestacija u različito vreme, strane mogu za svaku prestaciju posebno odrediti najviši iznos štete.³⁵ Ugovorom se ova odgovornost dužnika, ako ugovor nije uredno ispunjen, može ograničiti i prebacivanjem tereta dokazivanja sa dužnika na poverioca. Poverilac, kao oštećena strana lakše može dokazati nastupanje štete nego druga strana.³⁶ Ugovorne strane mogu postići sporazum da dužnik neće odgovarati za običnu nepažnju (nego za nameru ili grubu nepažnju) usled koje je prouzrokovana šteta.

Strane mogu predvideti da će u slučaju povrede ugovora dužnik odgovarati samo za običnu štetu a ne i izmaklu korist. U funkciji ograničenja odgovornosti dužnika može se pojaviti i ugovorna kazna. Poverilac i dužnik mogu ugovoriti da će dužnik platiti poveriocu određeni iznos novca (ili mu pribaviti neku drugu korist) ako ne ispuni svoju obavezu ili ako zadocni sa njenim ispunjenjem (član 270. ZOO). Osim toga, strane mogu ograničiti odgovornost dužnika na visinu ugovorne kazne. Ako je nastupila šteta poveriocu u iznosu većem od iznosa ugovorne kazne, poverilac nema pravo na razliku do potpune naknade štete.

Visina ugovorne kazne može biti određena opštim uslovima, poslovnim običajima i uzansama. Tako uzansa broj 52. Posebnih uzansi o građenju³⁷ propisuje da ugovorna kazna iznosi 1 (1 promil) od ukupne ugovorene cene radova za svaki dan zakašnjenja ako se radovi ne završe u predviđenom roku, s tim što iznos tako određene ugovorne kazne ne može da pređe 5% od ukupne cene radova.³⁸

Poverilac i dužnik određuju ugovorom najviši iznos naknade štete vođeni autonomijom volje. Strane moraju poštovati opšta ograničenja ove volje (član 10. ZOO) ali i posebna određena članom 265. stav 3. ZOO. Naime, punovažna je odredba ugovora kojom se određuje najviši iznos naknade štete, „ako tako određeni iznos nije u očiglednoj nesrazmeri sa štetom“. Očigledna nesrazmera postoji ako je ugovorom

³⁴ Tako je u presudi Vrhovnog suda BiH Pž 273/86 od 10. 12. 1986 (Bilten VS BiH i Stanišić S. n. d., str.

605. i 606) zauzet stav: „Kada su stranke ugovorom o prodaji stana utvrdile da će prodavac, ukoliko u ugovorenom roku ne preda kupcu stan, biti dužan da naknadi štetu u visini tržišne vrijednosti novog stana iste površine u vrijeme kada je stan trebao predati, kupac ne može zahtijevati naknadu po cijenama novog stana u vrijeme presuđenja“.

³⁵ „Oštećeni može za jednu radnju kršenja ugovorne obaveze ostvariti samo onaj iznos naknade koji predstavlja ugovorom propisanu štetu po tom osnovu, ali ne može kumulirati sve iznose naknada štete propisane za slučaj kršenja drugih ugovornih obaveza nekom drugom radnjom štetnika“ (Rešenje Vrhovnog suda Srbije, Prev. 727/2001 i Pzz. 3/2002 od 13. 2. 2002. godine - Sudska praksa trgovinskih sudova, br. 2/2002 - str. 112).

³⁶ Vid: Cigoj S., *isto*.

³⁷ „Službeni glasnik SFRJ“, broj 18/77.

³⁸ Na obligacione odnose primenjuju se uzanse ako su strane u obligacionim odnosima ugovorile njihovu primenu ili ako iz okolnosti proizlazi da su njihovu primenu htele (član 21. stav 2. ZOO).

predviđeni iznos naknade štete očigledno viši ili niži od štete koju je jedna strana pretrpela. U tom slučaju se tužbom može zahtevati poništenje navedenih odredaba ugovora. Nije punovažna ni odredba ugovora o ograničenju visine naknade štete ako je zakon odredio drugačiji vid naknade štete za određeni slučaj (npr. propisao je penale – član 276. ZOO ili zateznu kamatu – član 277. ZOO).³⁹ Ugovorne strane mogu punovažno ograničiti visinu naknade štete samo ako je dužnik štetu zbog neispunjenja obaveze pričinio običnom nepažnjom (*culpa levis*). Ugovaranje najvišeg iznosa naknade štete do koje može odgovarati dužnik može uticati na njegovu pažnju tako da ona postane manja ili izostane. Zbog toga je ZOO predvideo posledice nemogućnosti neispunjenja ugovora prouzrokovane namerom ili krajnjom nepažnjom dužnika.⁴⁰ Shodno tome, ništava je odredba ugovora prema kojoj dužnik neće odgovarati za štetu zbog neispunjenja obaveze namerno ili krajnjom (grubom) nepažnjom dužnika (*culpa lata*) – član 265. stav 4. ZOO. Dužnik odgovara za krivicu svog zakonskog zastupnika i za lica kojima se služi u ispunjavanju svojih obaveza u istom obimu kao i za sopstvenu krivicu (vid. član 278. NGZ)⁴¹. U slučaju da su ugovorene ništave odredbe poverilac ima pravo na potpunu naknadu štete zbog neizvršenja osnovne obaveze.

LITERATURA

- Babić I., *Obligaciono pravo – opšti deo*, Fakultet za evropske pravno-političke studije i Službeni glasnik, Beograd 2009.
- Babić I., *Leksikon obligacionog prava*, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd 2008.
- Babić I., *Ugovor o ugostiteljskoj ostavi*, Službeni list SR BiH, Sarajevo 1988.
- Blagojević T. B., Krulj V (redaktori), *Komentar Zakona o obligacionim odnosima, tom I*, Savremena administracija, Beograd 1980.
- Blagojević B. T., *Ugovori po pristanku*, Privrednik, Beograd 1934.
- Vilus J., *Opšti uslovi formularnih ugovora*, Savremena administracija, Beograd 1976.
- Klarić P., Vedriš M., *Građansko pravo*, Narodne novine, Zagreb 2009
- Medić D., *Raprave iz građanskog i poslovnog prava*, Fakultet pravnih nauka, Panevropski univerzitet APEIRON, Banja Luka i Udruženje pravnika Republike Srpske, Banja Luka 2007.
- Perović S., Stojanović D., *Komentar Zakona o obligacionim odnosima, knjiga prva*, Kulturni centar Gornji Milanovac, Pravni fakultet Kragujevac 1980.
- Perović S (glavni redaktor), *Komentar Zakona o obligacionim odnosima, knjiga prva*, Savremena administracija 1995.
- Radišić J., *Imovinska odgovornost i njen doseg*, Institut društvenih nauka, Centar za pravna i politikološka istraživanja, Beograd 1979.
- Rušnov A., Tumač Obćem austrijskom građanskom zakoniku, knjiga druga, Zagreb 1893.
- Slakoper Z., Gorenc V. uz saradnju Buvača B. M., *Obvezno pravo – opći dio*, Novi informator, Zagreb 2009.

³⁹ Zateznu kamatu duguje dužnik ako zadocni sa isplatom novačane obaveze (glavnice).

⁴⁰ Slakoper Z., Gorenc V. uz saradnju Buvača B. M., *Obvezno pravo – opći dio*, Novi informator, Zagreb 2009, str. 396.,

⁴¹ Član 1229. stav 2. IGZ propisuje da je ništava i svaka prethodna pogodba o oslobađanju ili oraničenju odgovornosti za slučajeve u kojima radnja dužnika ili njegovih pomoćnika sačinjava povredu obaveza koje potiču iz pravila javnog poretka.

Stanišić S., *Objektivna odgovornost za štetu*, Panevropski univerzitet „Apeiron“ u Banja Luci, Banja Luka 2012.

Cigoj S., Građanska odgovornost, odrednica u *Enciklopediji imovinskog prava i prava udruženog rada, tom prvi*, NIU „Službeni list SFRJ“, Beograd 1978.

Crnić I., *Odštetno pravo I dio*, Zgombić i Pertneri, Zagreb 2008.

Ilija Babić

Professor at the Faculty of European Legal and Political Studies, Novi Sad “Singidunum” University

Agreement on Liability- Expansion, Limitation and Exclusion

Summary: An arrangement on expansion, limitation and exclusion of liability for damages can be entered into the main agreement by both debtor and creditor, or can be entered into subsequently, as a separate agreement. As a rule, this arrangement is informal. If the law prescribes or sets the form of the agreement as a condition of its validity, it is obligatory for both parties, or otherwise it can be considered null and void. By means of agreement, contractual liability of a debtor can be expanded to legal situations for which he would not otherwise be liable under identifying provisions of the Law of Obligations. The debtor is free of liability if he proves he could not fulfill his obligation due to circumstances that arose after the agreement had been entered into, and that could not be prevented, eliminated or avoided. By means of arrangement, debtor and creditor can exclude contractual liability of the debtor for mere negligence (*culpa levis*) and those cases where the debtor is liable by law, regardless of his guilt. The arrangement of parties that excludes the debtor's liability for intention or gross negligence is null and void. In that case the creditor has right to damages or full compensation. An interested party can by means of claim demand the abrogation of a contractual provision on exclusion of liability even for mere negligence, if such an arrangement came as a result of a monopoly position of the debtor or in general, from the unequal relationship between the two contractual parties. The provisions on limitation of the debtor's liability are valid: 1. If the amount to which the debtor's liability is limited is not clearly disproportional to the damage that later occurred, 2. If the debtor has not caused the damage intentionally or by gross negligence and 3. If the law prescribes nothing else in this certain case.

Key words: contractual liability; expansion of liability; limitation of liability; exclusion of liability; civil liability for damage
